

Автор: Пілат Валентина Іванівна, учитель-методист Рівненського навчально-реабілітаційного центру «Особлива дитина»

ФОРМУВАННЯ ЧИТАЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ІЗ ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

У статті висвітлено сутність читацької компетентності учнів початкових класів. Розкрито зміст і структуру мотиваційного, когнітивного, операційно-діяльнісного, рефлексивного компонентів. Запропоновано форми, методи та прийоми для ефективного формування читацьких навичок учнів із особливими освітніми потребами.

Ключові слова: читацька компетентність, читацька діяльність, компоненти читацької компетентності, літературні здібності, читацька самостійність, читацькі вміння й навички.

Актуальність. Опанування навичок швидкого і свідомого читання – найважливіший інструмент в оволодінні знаннями не лише в школі, а й у процесі самоосвіти; важлива умова для формування інтересу й бажання до знань; передумова багатого духовного життя школяра, а також засіб розвитку його мислення.

Постановка проблеми. Найважливіше завдання

школи – навчити дітей вчитися. Цей процес неможливо уявити без уміння читати і працювати з книгою. Читання пронизує всі сфери нашого життя. Воно покладене в основу інформаційної, освітньої, пізнавальної, професійної, а також щоденної діяльності людини.

Розвиток новітніх технологій потребує набагато кращого вміння читати, ніж раніше. Це пов'язано з тим, що в останні десятиріччя стрімко зростає обсяг інформації, яку необхідно засвоїти для успішної подальшої життєдіяльності, а це, у свою чергу, потребує збільшення темпу читання, швидкості розуміння і прийняття рішення. Таким чином, читання стає основою освіти та самоосвіти, неперервною навичкою освіти людини впродовж усього життя.

Формування читацької компетентності сучасного школяра з особливими освітніми потребами вимагає новітніх технологій, форм, методів і нестандартних підходів для розв'язання цієї проблеми, адже практика доводить, що читацькі навички успішно розвиваються там, де навчання не зводиться до викладу готових істин, а активізує пізнавальну діяльність дітей, ставить їх перед необхідністю шукати відповідь на поставлену проблему, виявляти ініціативу й самостійність розумового напруження, винахідливості, творчості.

Мета дослідження: обґрунтувати шляхи формування читацької компетентності учнів із особливими освітніми потребами; визначити освітні методи та прийоми, що сприятимуть оволодінню навичками правильного, свідомого і швидкого читання.

Методи дослідження: аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури; анкетування; педагогічне

спостереження; бесіди з учнями, батьками; вивчення результатів навчально-пізнавальної і практичної діяльності учнів; спостереження за діяльністю учнів.

Організація дослідження. Дослідження формування читацької компетентності в учнів із особливими освітніми потребами відбувалося на базі Рівненського навчально-реабілітаційного центру «Особлива дитина» впродовж двох років навчання.

Предметом дослідження стали проблемні аспекти, що стосуються специфіки формування читацьких навичок в учнів, які навчаються за програмою для дітей із легкою розумовою відсталістю.

Завдання дослідження: побудова правильної освітньої діяльності, спрямованої на забезпечення й ефективне формування читацької компетентності в учнів класу, які мають різні пізнавальні можливості.

Дослідження проблеми передбачало чотири етапи.

1. Теоретичний – дослідження теоретичних підходів до формування читацької компетентності учнів із особливими освітніми потребами.
2. Констатувальний – визначення рівня сформованості читацької компетентності в учнів класу.
3. Формувальний – добір методів, прийомів і форм роботи для ефективного формування читацьких навичок в учнів класу.
4. Контрольний – визначення ефективності впливу методів і технологій, що були застосовані для розв'язання проблеми, яку досліджували.

Основні аспекти теоретичного та методологічного дослідження. У Державному стандарті загальної початкової освіти для дітей із особливими освітніми

потребами читацьку компетентність розглянуто як «комунікативну і пізнавальну діяльність, спрямовану на сприйняття, осмислення й відтворення прочитаного». Сутність читацької компетентності покладено в основу структурування нової навчальної програми з літературного читання, що охоплює такі змістові лінії: «Коло читання», «Формування й розвиток навички читання», «Літературознавча пропедевтика», «Досвід читацької діяльності», «Робота з дитячою книжкою та з інформацією», «Розвиток літературно-творчої діяльності учнів на основі прочитаного» [4].

Читацька компетентність включає такі компоненти:

- когнітивний (знання);
- комунікативний (слухання, читання, говоріння, письмо);
- ціннісний (оцінні судження і ставлення учнів до прочитаного);
- діяльнісний (уміння, навички, способи діяльності);
- особистісно-творчий (мотиваційно-ціннісні ставлення, прагнення особистості до навчання, пізнання і діяльності) [2; 3].

Когнітивний компонент передбачає, що читання текстів розглядають як пізнавальну діяльність учня. Вона охоплює смислове сприймання, мисленеву інтерпретацію прочитаного, ознайомлення з біографічними відомостями майстрів художнього слова, володіння елементарними теоретико-літературними знаннями, розширення кола читання, формування свідомої мотивації до читання.

До **комунікативного компонента** відносять мовленнєвий розвиток, який визначається зв'язністю,

змістовністю й образністю мовлення, влучністю та доречністю використання мовних засобів у створенні художнього образу, вживання інтонаційних засобів виразності з метою передання власних думок, почуттів; сформованість умінь, необхідних для повноцінного спілкування з художнім твором: уміння вести бесіду щодо прочитаного, створювати власні висловлювання за змістом прочитаного, робити висновки, формулювати власну думку, відповідати на запитання за змістом прочитаного, уміти обґрунтовувати своє ставлення до цих цінностей, відстоювати свої моральні позиції.

Діяльнісний компонент охоплює:

- удосконалення навички читання;
- систему читацьких умінь;
- активне застосування теоретико-літературних знань;
- аналіз твору;
- уміння фантазувати, уявляти, нестандартно мислити, вступати в діалог «автор – читач», самостійно і продуктивно працювати з книжкою, різними джерелами друкованої продукції, орієнтуватись у світі книжок для знаходження необхідної інформації та задоволення власних пізнавальних потреб;
- активне спілкування.

Особистісно-творчий компонент читацької компетентності передбачає розвиненість мотивації до літературно-творчої діяльності, художніх здібностей, естетичної чутливості, творчої уяви; здатність до творчої діяльності; рівень читацької культури.

Формування читацької компетентності включає такі етапи.

1. Підготовчий – учень засвоює абетку; навчається

сприймати зміст текстів на слух, розглядає книги, знаходить зв'язки між змістом та ілюстраціями; уміє віднайти заголовки, автора тощо; працюючи з книгою, самостійно складає букви у слова.

2. Початковий – учень випробовує себе в самостійному читанні; свідомо сприймає і відтворює невеликі за обсягом тексти; закріплює навички техніки та виразного читання.

3. Основний, або етап формування читача – учень читає доступні книги або друковану інформацію для поповнення знань; шукає і користується доступною літературою різних жанрів для поповнення знань за визначеною темою; систематично самостійно читає в позаурочний час.

4. Заключний – учень має сформовані читацькі вподобання й інтереси; позитивно сприймає книгу, бажає її спочатку розглянути, а згодом – прочитати.

Основні складові читацької компетентності

- 1. Мовленнєва** – формування й розвиток мовленнєвих умінь і навичок (уміння будувати усні та письмові монологічні висловлювання; брати участь у діалозі в процесі обговорення прочитаного твору; уміння висловлювати свої думки, використовуючи із цією метою мовні, позамовні й інтонаційні засоби виразності мовлення; уміння ставити запитання за змістом прочитаного твору, переказувати твір; уміння образного мовлення; уміння виразно читати).
- 2. Літературознавча** – передбачає формування основ теоретично-літературних знань і вмінь ними користуватися (практичне ознайомлення з літературознавчими поняттями; сприймання; аналіз літературного твору).
- 3. Бібліотечно-бібліографічна** — передбачає вміння учня працювати з книгою, періодичними виданнями

як джерелами отримання інформації; наявність у молодших школярів певного кола читання; знання початкових бібліотечно-бібліографічних понять і вміння користуватися довідковою літературою.

4. **Літературно-творча** – передбачає розвиток і реалізацію літературно-творчих умінь і здібностей учнів.

5. **Емоційно-ціннісна** – передбачає розвиток емоційної та почуттєвої сфери учнів, уміння висловлювати оцінні судження щодо прочитаного.

Представлені вище складові читацької компетентності взаємопов'язані, а результатом їх взаємодії є сформованість читацької компетентності молодшого школяра.

Дослідивши теоретичний аспект поставленої проблеми, нами було визначено основні завдання для реалізації цього питання, а саме:

- формування в учнів навички читання як виду мовленнєвої діяльності;

- ознайомлення учнів із дитячою літературою в авторській, жанровій, тематичній різноманітності;

- формування соціальних, морально-етичних цінностей за допомогою художніх образів літературних творів;

- формування вміння сприймати, розуміти, аналізувати різні види літературних і навчальних текстів із використанням елементарних літературознавчих понять;

- розвиток мовлення учнів, формування вміння створювати власні висловлювання за змістом прочитаного;

- формування в учнів прийомів самостійної роботи з

різними типами й видами дитячих книжок; уміння здійснювати пошук, відбір інформації для виконання навчально-пізнавальних завдань;

- розвиток творчої літературної діяльності школярів;

- виховання потреби в систематичному читанні як засобу пізнання світу, самопізнання й загальнокультурного розвитку [4].

На констатувальному етапі шляхом моніторингових досліджень у формуванні читацької компетентності учнів класу були виявлені такі проблеми:

- недостатня сформованість темпу та якості читання;
- відсутність мотивації до читання;
- перевага комп'ютера й телевізора в докільці дитини;
- відсутність домашніх бібліотек у більшості родин;
- відсутність із боку батьків власного прикладу читання.

Проаналізувавши динаміку зростання темпу та якості читання в учнів класу, було визначено, що троє учнів знаходяться на підготовчому етапі формування читацької компетентності, троє – на початковому, четверо – на основному, а двоє – на заключному етапах формування читацької компетентності.

Беручи до уваги значну розбіжність пізнавальних можливостей учнів класу, було визначено основні технології, методи й форми роботи, які будуть ефективними під час організації освітнього процесу. Домінуювальною при цьому стала технологія диференційованого навчання, що дозволяє організувати

освітній процес за умов, коли учні класу перебувають на різних етапах формування читацької компетентності.

Організація освітнього процесу за умов диференціації включає такі етапи.

1. Діагностичне вивчення учнів та їхніх пізнавальних можливостей.

2. Укомплектування груп за рівнем формування читацької компетентності.

3. Складання навчальних програм з урахуванням наявних в учнів знань і вмінь.

4. Включення всіх груп до фронтального освітнього процесу [7]. По завершенні діагностування учнів було розподілено на чотири групи.

1. Учні із найнижчими пізнавальними можливостями: рівень сформованості читацьких навичок – на підготовчому етапі.

2. Учні із середніми можливостями: рівень сформованості читацьких навичок – на початковому етапі.

3. Учні із найвищими пізнавальними можливостями: рівень сформованості читацьких навичок – на основному й заключному етапі.

4. Учні з локальними ураженнями: рівень сформованості читацьких навичок – на початковому етапі.

Для кожної групи були складені програми за принципом перспективного вправлення на основі поглиблення корекційної роботи, ураховуючи знання й вміння учнів кожної групи.

Організацію освітнього процесу здійснювали двома способами.

1. Моногенний спосіб – усім групам викладали одну

тему уроку, а результат досягали шляхом застосування диференціації за ступенем складності та ступенем самостійності.

2. Гетерогенний спосіб – передбачає вивчення різного матеріалу в усіх групах. Навчання було організовано шляхом чергування самостійної діяльності учнів та спільної діяльності з учителем [7].

Для ефективного формування читацької компетентності в учнів класу за умов внутрішньокласної диференціації були використані передові педагогічні методики, а саме:

- методика І. Г. Кальченка – передбачає роботу з дітьми, які мають техніку читання 0-10 слів;
- методика професора І. Т. Федоренка – розвиток оперативної пам'яті й уваги учнів; розвиток артикуляційного апарату, швидкості та точності сприймання (зорові й слухові диктанти);
- методика В. М. Зайцева – система особливих вправ і їх багаторазовий повтор (таблиці складів, складові кубики та ін.);
- методика В. Едигея – робота з деформованими словами.

В учнів, які знаходилися на підготовчому етапі формування читацької компетентності, були виявлені такі проблеми:

- недорозвиненість артикуляційного апарату;
- недостатність розвитку фонетичного слуху;
- недостатня мобілізація уваги;
- недостатня активність мисленнєвих операцій.

Для подолання вищезначених труднощів

ефективним виявилось використання таких методів і форм роботи: артикуляційна гімнастика, промовляння чистомовок, скоромовок, заучування віршів, вправи для розвитку артикуляції та дихання («Злизування варення», «Чищення зубів», «Коники», «Маятник», «Закриті ворота», «Жабки»), Для активізації мисленнєвих операцій і мобілізації уваги використовували ігри: «Назви ознаку» (вчитель називає слово, а учні – його ознаку), «Назви точно і швидко» (учитель називає слово, а учні швидко згадують, яку дію воно виконує), «Відлуння» (учитель називає слово, а учні хором – останній склад), «Навпаки», «Веселі рими», «Яке слово довше» (уміння членувати слова на склади, звуки; визначати послідовність звуків), «Павутинка» (учні передають клубок ниток, говорять кожен по реченню, таким чином складаючи казку), «Назви ознаку», а також інтерактивна вправа «Я почну, а ти закінчуй», прийом «Незакінчене речення».

В учнів, які знаходилися на початковому етапі формування читацької компетентності, були виявлені такі проблеми:

- недорозвиненість усного мовлення;
- відсутність навички антиципації;
- обмеженість поля читання (кута зору);
- наявність регресій.

Для розвитку навички антиципації використовували такі вправи:

- читання слів із пропущеними словами;
- закінчити речення, обравши потрібне слово;
- доповнити речення;
- назвати одним словом;

- складання слів, речень із літер;
- зрізування частини літер, слів, речень;
- читання тексту з наступним закриванням правої частини рядків тексту;
- творення слів із літер записаного слова;
- ігри «Складники», «Складові витинанки».

Для подолання регресій використовували такі вправи:

- читання із закриванням попереднього слова;
- використання карток-«блискавок»;
- використання шаблонів (в аркуші паперу вирізають віконце, крізь яке видно 1-2 слова речення);
- читання за допомогою вказівних чи середніх пальців обох рук.

Для розвитку кута зору були використані такі вправи:

- робота з таблицями Щульте;
- читання складових пірамід;
- читання слів у пірамідах;
- робота з прямокутниками Лезера;
- читання піраміди словосполучень;
- робота зі стереокартинками;
- гімнастика для м'язів очей.

В учнів, які перебували на основному етапі формування читацьких навичок, було виявлено такі проблеми:

- недорозвиненість техніки читання;
- недостатній темп читання;
- несформованість механізму розумової діяльності;

- недорозвиненість усного мовлення, бідний словниковий запас;
- низький рівень оволодіння стратегією читання;
- недостатня мобілізація уваги.

Для подолання цих труднощів ефективним було застосування таких вправ:

- п'ятихвилинне читання на початку кожного уроку;
- читання «трьома порціями» по 5-10 хвилин із великими перервами;
- читання в темпі скоромовки;
- читання деформованих слів, речень, текстів;
- читання в режимі «читання + короткий відпочинок»;
- виразне читання із переходом на незнайому частину тексту.

Були використані вправи на швидкочитання: «Буксир», «День і ніч», «Причіп», «Хвиля», «Кроки», «Диктор», а також читання-естафета.

В учнів, які знаходилися на заключному етапі формування читацької компетентності, було виявлено такі проблеми:

- темп читання не співвідноситься із розумінням прочитаного;
- неусвідомленість прочитаного;
- недорозвиненість мисленневих операцій;
- некритичність мислення;
- недорозвиненість виразності читання.

Для подолання цих труднощів були використані такі методи, вправи та прийоми:

- читання в особах і в парах, «луною», вибіркоче

читання, читання напівголосне сусіду по парті, читання з орієнтацією на розділові знаки, із різною інтонацією, інсценування, драматизація;

- переказ прочитаного (детальний, стислий, вибірковий, творчий).

Для активізації мисленневих операцій були використані такі прийоми: х написання листа письменнику чи героєві твору;

- переказ від імені персонажа твору;
- формування запитань літературному героєві;
- читацький відгук;
- добір до тексту прислів'їв і приказок;
- добір уривків тексту до малюнка;
- устанавлення ланцюжка подій;
- зміна кінцівки твору;
- складання оповідань, казок, віршів.

Використання технології диференційованого навчання у формуванні читацької компетентності учнів із особливими освітніми потребами дозволяє вирішити такі завдання:

- засвоювати знання в тому темпі, який зумовлений їхніми пізнавальними можливостями;
- просування кожного учня в засвоєнні навчального матеріалу, своєчасна корекція пізнавальної діяльності;
- подолання труднощів, викликаних генетично й соціально обумовленими відмінностями в рівні розвитку учнів;
- розкриття індивідуальних пізнавальних

можливостей кожного учня.

Висновки. Формуючи читацьку компетентність у дітей із особливими освітніми потребами, учитель має брати до уваги індивідуальні особливості кожного учня та його пізнавальні можливості; добирати такі методи та форми роботи, які будуть ефективними в процесі подолання труднощів у навчанні, що властиві кожному учневі. Вирішити завдання формування читацької компетентності неможливо без використання технології диференційованого навчання й інноваційних методів і форм роботи. Лише за таких умов у школярів буде присутній стійкий інтерес до читання; можна буде сформувати знання про літературу як вид мистецтва й основні вміння, необхідні для сприйняття, розуміння змісту творів різних жанрів і висловлення обґрунтованої оцінки твору; здатність застосовувати здобуті знання й уміння у власній літературній діяльності, а також сформувати систему цінностей та емоційно-ціннісних ставлень до навколишнього світу, людей і самого себе [4].

Список використаних джерел

1. Антипець В. П. Індивідуальна робота з відстаючими дітьми на уроках читання [Текст] / В. П. Антипець // Початкова школа. – 1988. – № 8. – С. 21.

2. Вашуленко О. В. Читацька компетентність молодшого школяра: теоретичний аспект [Текст] / О. В. Вашуленко. – Київ : Педагогічна думка, 2011. – С. 278-279.

3. Вашуленко О. В. Читацька компетентність молодшого школяра: теоретичний аспект [Текст] / О. Вашуленко // Початкова школа : наук.-метод. журнал. –

2011. – № 1. – С. 48-50.

4. Державний стандарт початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами від 21.08.2013 № 607 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/607-2013-%D0%BF#Text>. – Назва з екрану.

5. Едигей В. Б. Вчися читати, малюк! [Текст] / В. Б. Едигей. – Київ : Гранд, 1993.

6. Зайцев В. М. Резерви удосконалення читання [Текст] / В. М. Зайцев. – Донецьк, 1993.

7. Логачевська С. П. Критичне мислення і диференціація на уроках читання [Текст] / С. П. Логачевська // Початкова школа. – 2004. – № 7. – С. 26.

8. Мартиненко В. О. Сутність характеристики читацької компетентності молодших школярів [Текст] / В. О. Мартиненко // Початкова школа. – 2013. – № 12. – С. 3-7.

9. Мартиненко В. О. Структура і зміст читацької компетентності молодших школярів [Текст] / В. О. Мартиненко; Кам'янець-Подільський національний педагогічний університет ім. І. Огієнка // Педагогічна теорія і практика. – Кам'янець-Подільський, 2013. – Вип. XV. – С. 121-124.

10. Пальченко Л. І. Система вправ для розвитку швидкого читання: із досвіду використання методичних рекомендацій професора І. Т. Федоренка [Текст] / Л. І. Пальченко // Початкова школа. – 1991. – № 4.